

TORTOSA VISTA PER UN FLAMENC. LA SOCIETAT TORTOSINA EN TEMPS DE FELIP I D'ARAGÓ

per Santiago Valldepérez Castaño

Felip II i el seu seguici surten del Pinell el 15 de desembre de 1585. Segons Enric Cock, «era la peor jornada de todo el camino». Per la tarda l'apostatador del Rei Prudent arriba a Tortosa per esbrinar on s'hostatjarà el monarca i el seu seguici. Un fatigat Cock reposa a una casa de la parròquia de Sant Jaume –actual barri de Remolins–, cedida per un ciutadà. L'endemà, l'eficient Cock supervisa les cases que aculliran els il·lustres visitants. Primer és l'obligació i després la devoció («Hecho esto me puse á ver las antigüedades de Tortosa»). El dia 17 Felip II arriba a Benifallet, on passa la nit.

Felip II fa la seva entrada triomfal a Tortosa el 18 de desembre. El monarca s'allotja a casa de Francisc Oliver de Boteller, abat de Poblet, qui ja el rebé en son monestir en una ocasió anterior. Felip II desembarca davant mateix del palau dels Oliver de Boteller. La mateixa casa on reposà, a 1568, don Joan d'Àustria de camí cap a Barcelona. Catorze barques de les confraries tortosines han anat riu amunt per tal d'acompanyar el monarca. Cock descriu minuciosament la règia arribada destacant la multitud expectant i el xivarri regnant («La música que había en las barquas excitaba á los villanos, arcabuceros y á los remeros á triunfo. Las piezas de artillería que estaban puestas por la Ciudad saludaban con tantos tiros a Su Magestad, que todos los pesques que había en Ebro se fueron á la mar y no osaron volver hasta que el Rey salió de Tortosa»). La figura retòrica dels peixos fugitius no ho és tant. Cock es lamenta que «por culpa de los jurados, que más procuran por el bien privado que el público, que ningún género de pescado, ni del río ni del mar, se vendiese en la pescadería en los días que allí estuvimos». Aquest monopoliconsistorial sobre la peixeteria venia de temps medievals¹.

La tarda del 19 de desembre les barques, que havien anat a saludar el rei el dia abans, tornen a solcar l'Ebre «para dar alguna alegría» tocant timbals i disparant arcabussos.

Felip II i família assisteixen a missa a l'oratori del Palau Oliver de Boteller el 21 de desembre. Per la tarda s'organitza una festa de moros i cristians, que acaba amb la previsible victòria cristiana. El dia següent plou. Per tant, les celebracions populars queden suspeses. Felip II aprofita aquesta tranquil·litat per anar a missa al col·legi de Sant Domènec, on reposen les despulles del bisbe Izquierdo (1574-1585).

1. CURTO, A., «El consum de peix a la Tortosa baix-medieval», a DD.AA., *Actes I Col·loqui d'Història de l'alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, II, Lleida, 1995, pp. 149-166.

El dia de Nadal el Rei Catòlic tria la Seu per oir missa. Els canonges aprofiten l'avinantesa de la règia visita per exposar les relíquies a l'altar major. Després de dinar Felip II, la infanta, l'infant i les dames abandonen el Palau Oliver de Boteller per visitar, als afores de la ciutat, el monestir franciscà de Jesús. El dia de Sant Esteve, Felip II el passa al Palau Oliver. Mentrestant, les festes continuen animant els carrers tortosins.

La família reial fa una excursió riu amunt el 27 de desembre. Els hostes es comencen a impacientar. El 28 de desembre ja desitgen ser a València. Els impacients hostes s'assabenten, el dia 29, de la mort de Francisca Manrique, filla del comte de Paredes i dama de palau, que emmalaltí dies abans. Per aquesta raó, les dames es vesteixen de dol. Un dol que contrasta amb els combats celebrats al riu pels tortosins «*para no resfriarse las fiestas*» el dia 30. El dia següent, l'últim dia d'aquell 1585, Cock marxa vers València per tal de preparar l'estada del seu monarca.

La data prevista per a la sortida de Felip II és el 2 de gener de 1586. Però s'ha d'ajornar per al dia següent per la inoportuna indisposició de l'infant Felip. La notificació de la definitiva data de partença alegra els austers cortesans, que potser troben excessivament sorollosa l'hospitalitat tortosina. Finalment, el 3 de gener, Felip II abandona Tortosa i marxa a València. El monarca, de camí a València, passa tres nits a la vila d'Ulldecona². Després continuarà la seva marxa ja per terres castellonenques. La nit del 12 de gener torna a Barcelona Joan de Zúñiga, comte de Miranda, qui havia acompanyat el Rei Catòlic a Tortosa³. L'endemà el monarca entra a la ciutat de València.

Les precises notes, agafades a cop de ploma, de Cock ens serveixen per introduir-nos en l'estudi de la societat tortosina durant el regnat del segon monarca dels Àustria, car per les seves pàgines circulen ciutadans, nobles, artesans, clergues, pescadors i moriscos.

LA VIDA MARIDABLE: AMOR, SEXE I ESTRATÈGIES FAMILIARS

«*La España inquisitorial que Menéndez Pelayo describió entusiastamente como martillo de herejes y gonfaloniera de la Iglesia era al mismo tiempo una sociedad abiertamente fornicadora*».⁴ Aquesta frase de Francisco Márquez Villanueva també és aplicable a la Tortosa de la segona meitat del segle XVI. La societat del bisbat tortosí pre i post-tridentí, era «*abiertamente fornicadora*». Llavors, i Trento? Cal demanar-nos quin fou l'impacte del Concili en la moralitat pública tortosina. Creà una societat puritana o, per emprar l'expressió de Woody Allen enreferir-se a l'actual societat estado-unidenca, «hipòcritament puritana»? Més endavant, en referir-me a l'estament clerical, i al cas concret del canonge Cerveró (1554), em detindré més en aquest punt que ara només queda esbossat.

El bisbe determinava qui havia de fer vida maridable i qui no. Calia fer vida maridable amb la legítima esposa o legítim espós i no amb altres. Així, l'Església garantia l'acompliment de les relacions contractuals establertes entre les famílies dels cónjuges. El bisbe o, en representació seva, el visitador exhortava els matrimonis a comportar-se segons el model matrimonial establert per l'Església. Abans de casar-los calia examinar-los de doctrina cristiana. Un cop superat aquest tràmit el visitador corregia, al llarg de tota llur vida matrimonial el comportament dels contraients. Així, quedava expressament interdit l'adulteri. Com també ho estaven el concubinatge, els matrimonis fictes –prohibits duríssimament arran el Concili tridentí– i les relacions sexuals entre parelles que, per diversos motius, encara no havien passat per la vicaria. L'exemple paradigmàtic d'aquest últim cas és el dels que esperaven impacienment l'arribada, des de la llunyana Santa Seu, de les dispenses matrimonials per raons de consanguinitat. Una consanguinitat caracterfstica del model matrimonial d'Antic Règim. Un model assentat sobre l'endogàmia geogràfica, professional i familiar.

2. COCK, E., «Anales del año ochenta y cinco», a GARCÍA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, I, Madrid, 1952, pp. 1.295-1.447.

3. BELENGUER, E., ed., *Dieteris de la Generalitat de Catalunya, III: Anys 1578 a 1611*, Barcelona, 1996, p. 157.

4. MÁRQUEZ, F., «La Celestina como antropología hispano-semítica», *Sharq al-Andalus*, 8, Alacant, 1991, p. 287.

LES OLIGARQUIES MUNICIPALS

Com qualsevol municipi d'Antic Règim el tortosí estava protagonitzat per oligarquies organitzades i connectades internament per defensar els seus interessos de classe. Per tant, existia una sèrie d'aliances i d'enfrontaments entre faccions. Recordem l'atemptat patit a 1563 per Despuig i que la violència campava impunement pels carrers de Tortosa. Cal recitar que el donzell Despuig formava part de la parcialitat dels Oliver de Boteller. Aquests lluitaven per recuperar el vescomtat de Castellbò, l'úsdefruit del qual fou empenyorat per l'ex-reina consort Germana de Foix, a 1528, a Lluís Oliver de Botellerdesprés que aquest es destaqués com a cap de l'exèrcit anti-agermanat català que reprimí les Germanies a la zona castellanenca⁵. Pot ser aquest excés de protagonisme li valgué la pèrdua del vescomtat. L'opció de Despuig, qui tindria entre els padrins de les seves tres filles a Lluís i Onofre Oliver de Boteller, i la consegüent participació en bandositats, li suposà un arrest domiciliari –no podia sortir del carrer de la Rosa, on tenia el palau– el 3 de febrer de 1533, car incomplí l'homenatge prestat l'11 de gener de 1532 davant l'algutzil reial Pere-Pau Amat de Palou⁶.

Cal tenir ben present que el virrei Alburquerque assajarà a Tortosa la política qua aplicarà al Principat, entre 1616 i 1619, per tal d'acabar amb el bandolerisme⁷. Així, confiava pacificar aviat Catalunya «*pues por lo que ha hecho en tan pocos días en Tortosa y su comarca siendo una de las que más necesidad tenían y de las más oprimidas de delinquentes que ay en aquella Provincia se infiere lo que hará de aquí adelante y quan pacífica y segura se puede esperar que estaria toda ella*». La campanya anti-bandositats d'Alburquerque a Tortosa culminà amb l'enderrocament de 6 cases de fascinerosos i amb l'expulsió de les esglésies tortosines de dotze «*retraydos*» (entre ells, el donzell Pere Oliver, «*caveza de parcialidad*»). Aquest fet explica el cofoisme del virrei: «*Pero es de advertir que aunque el miedo, desconuelo y cuydado con que los más justos se hallavan temblando públicamente pareçiéndoles que ninguno estava seguro en su cassa ni su cassa en la Çiudad fue muy grande fue mucho mayor el contento y alegría que al mismo instante y punto conçiubieron fundando en esta demostración y acción personal mía çiertas esperanzas de su tranquilidad y sossiego para adelante, hallándose como se hallavan privados por lo passado de poder salir por las puertas de la Ciudad a gozar de sus heredades, huertas y alquerías (que las ay muy amenas y de mucho fructo en sus términos) ni aún de poder andar por las calles ni yr a missa sin temor de ser muertos o captivos*»⁸. Segles després d'aquesta auto-apologia, Xavier Torres i Sans, a *Els bandolers (segles XVI i XVII)* (Vic, 1991), matisarà l'èxit d'aquest programa argumentant que la fi del bandolerisme no fou tan immediat com es creia i que obeí a raons més profundes, relacionades amb l'erosió dels mecanismes feudals de l'extracció de la renda, la resistència oferta per les universitats a la pressió senyorial i l'enfortiment de l'aparell estatal.

Seguint l'evolució general⁹ observem en el consistori tortosí un procés d'ennobliment a principis del segle XVII. Aquest és recolzat ideològicament per obres com la de Despuig. En els seus *Col·loquis* un dels interlocutors, don Pedro, titlla d'indignes les arts mecàniques. Segons un estudi recent de Joan Hilari Muñoz i Salvador Rovira, aquest procés d'ennobliment que observem al consistori tortosí explicarà l'opció contrarrevolucionària de Tortosa l'any 1640¹⁰.

5. Sobre aquest particular cfr. DURAN, E., *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, 1982.

6. ROVIRA, S. J., *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Tortosa, 1996, p. 121.

7. Un breu apunt sobre el bandolerisme tortosí «fill de la misèria»: penetració, a la dècada de 1560, d'escamots de bandolers del Penedès i del Camp de Tarragona, que fugien del virrei Diego Hurtado de Mendoza. ROVIRA, S. J., *op. cit.*, p. 41.

8. ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 267, document 12.

9. En el cas gironí aquest fenomen és recordat per Joan Busquets i Dalmau, a *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real*, I, Girona, 1994. També es tendeix a veure l'aparició del *valimiento* en l'estructura governamental de la Monarquia Hispànica com a una mostra més de l'aristocratització de la societat hispana del Segle de Ferro.

10. MUÑOZ, H.; ROVIRA, S. J., *Revolta i contrarrevolta a Tortosa (1640)*, Tortosa, 1997.

NOBLES COSTUMS, GRANDESA D'ÀNIM I VALOR

«Nobles costums, grandesa d'ànim i valor». Aquests eren els valors morals exaltats per Despuig en boca del cavaller don Pedro. Aquest considerava l'aprenentatge realitzat a casa de mercaders com a desaprenentatge, car el que calia que un noble sapigués («nobles costums, en grandesa d'ànim, en valor, en ser bon cavaller, en punt de onors») no s'ensenyava a casa d'aquells. El cavaller Lúcio, *alter ego* literari de Despuig, considerava que el que podia aprendre a casa d'un mercader (administració del patrimoni) també es podia aprendre entre nobles. En fer referència a l'educació nobiliària cal recordar que en els segles XVI i XVII es generalitzen a la Península Ibèrica insistentis crides a la necessitat de preocupar-se per la formació intel·lectual, política i militar de la noblesa. Despuig s'hi afegí en defensar la guerra com a *art* (sobretot si és justa) i en demostrar, amb el seu testimoni de cavaller lletraferit, l'interès per la història com a arma política.

EL CLERGAT: REFORMA I AUTORREFORMA

El clergat post-tridentí es caracteritzà per un doble moviment de reforma: intern i extern. Es perseguïen les actituds considerades desviades dels pastors i de les ovelles, car s'entenia que aquestes no podien ser portades pel bon camí comptant amb mals pastors.

A través de les visites pastorals observem que aquest doble moviment de reforma portà a un divorci entre laics i eclesiàstics. La denúncia, a partir de 1574, que és quan s'inicia la implantació de la reforma tridentina a la diòcesi, de les relacions entre clergues i laics («màximament dones») és il·lustrativa d'aquesta pèrdua de familiaritat entre administradors d'allò sagrat i els administrats. Els visitadors insistien que els clergues s'haviende diferenciar de la resta dels seus connaturals. Per això s'insistia en què vestissin l'hàbit talar, interdit expressament als laics, i que quan es traslladessin ho fessin amb el major cerimonial possible. Un altre exemple de separació es troba en la introducció del confessionari a la diòcesi de Tortosa. Però, al mateix temps, cal tenir present que amb aquesta introducció també arriba una altra transgressió: la sol·licitud de relacions sexuals.

Al mateix temps que es regulava la conducta dels administradors calia que l'administració fos eficient. Per això s'imposava una comptabilitat acurada, per part dels racionals, de les misses que calia dir amb les almoines recollides. Aquestes misses no es podien fer de qualsevol manera, sinó que calia seguir un estricte ritual - el bisbe Punter era un expert en la matèria- teatralitzat, que eduqués el poble en la mentalitat contrarreformista i barroca triomfant a Trento.

Arribem aquí a la reforma exterior: la dels creients. Aquests havien de distanciar-se dels clergues, però, al mateix temps, participar de la reforma dels costums que l'Església considerava laxes. Costums que anaven des de l'adulteri a la usura o el joc passant per l'assistència de dones¹¹ en els enterraments (en les visites es denunciava el soroll que feien en lamentar la pèrdua dels éssers estimats). S'atacaven pràctiques culturals en les quals, fins feia relativament poc, havien participat els mateixos clergues. A la diòcesi de Tortosa post-tridentina es perseguïen els esquellots, els nomenaments de bisbes o reis fictes durant les festes de Nadal o de Carnestoltes. Així, a Tortosa també triomfarà la Quaresma, parafrasejant a Peter Burke¹², i morirà el País de la Cucanya, com conceptualitzaria el mateix fenomen històric (repressió de la moralitat pública que afectà les pràctiques culturals populars), Jean Delumeau, a *La mort des pays de Cocagne* (París, 1976).

Crec que el tema dels efectes de Trento sobre la cultura popular mereix una especial atenció. Realment mor la cultura popular amb les Reformes, l'evangèlica¹³ i la

11. Pel que fa a l'impacte de la reforma tridentina sobre les femines europees són prou il·lustratius els casos de les italianes Camilla la Magra, Ginevra Gozzadini i Paolo Negri descrits a l'obra editada per O. Niccoli, *La mujer del Renacimiento*, Madrid, 1993.

12. BURKE, P., *La cultura popular en la Europa moderna*, Madrid, 1991.

13. Qui millor ha estudiat l'estreta vigilància que, sobre la moralitat pública, exercirà l'Església calvinista ginebrina és William Monter, al seu recull d'estudis intitulat *Enforcing Morality in Early Modern Europe*, Londres, 1987.

catòlica¹⁴, cinc-centistes o, simplement, es transforma? ¿No serà que en perseguir les pràctiques populars considerades, sempre des de l'*establishment* eclesiàstic, paganes s'aconsegueix passar de cultura popular a contracultura? ¿No podria donar-se el cas d'un reforçament d'aquestes pràctiques, considerades paganes, en interdir-les? Així, esdevindrien més atractives en ser prohibides i serien un bon refugi per als dissidents amb la jerarquia? Sigui com sigui és innegable l'efecte, mortífer o vivificador, de la Reforma sobre la cultura popular.

Hi ha qui, contra les tesis de Giovanni Levi, Carlo Ginzburg¹⁵, Jean-Claude Schmitt¹⁶, relativitza el caràcter pagà dels habitants del *pagus*, de la ruralia. Es tracta de Henry Kamen, qui, a *The Phoenix and the Flame* (New Haven-Londres, 1993), no concep la ruralia (insistim, el *pagus*) com a reducte de *pagans*. Sobre aquest aspecte, el del caràcter pagà del *pagus*, caldrà recordar, breument, la tesi de Jean Delumeau sobre el XVI com a data de l'assoliment de l'autèntica cristianització europea, car la doctrina cristiana penetrà en el camp. Pensem en el caràcter epidèrmic¹⁷ de la cristianització alto-medieval, que arribà a països septentrionals¹⁸. Un enfocament multiseular i l'atenció a l'etimologia *pagus*-pagès-pagà serveixen per tal de desautoritzar la tesi de l'historiador anglo-birmà.

Cal qüestionar-se, en el cas tortosí, l'èxit d'aquest doble moviment reformador. Durant la dècada dels vuitanta els visitadors anotaven que alguns amonestats s'havien corregit, però continuaven denunciant les mateixes faltes i imposant les mateixes penes. És a dir, canviaven els pecadors, però no els pecats.

Quant al moviment concret d'autorreforma, cal tenir present que serà en aquest moment (1579) que a la ciutat de Tortosa naixerà Francesc Vicent Garcia, àlies Rector de Vallfogona, que, amb el temps, esdevindrà el prototipus del rector rural de moral relaxada. L'any 1579 és la data que, per al naixement del rector de Vallfogona de Riucorb, proposa el millor especialista en el Barroc català literari. Es tracta d'Albert Rossich i Estragó, qui, a *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del Rector de Vallfogona*¹⁹, desacredita la partida baptismal de 1582. Aquesta fou literalment inventada, treta de la màniga, pel fantasiós erudit Sinesi Sabater l'any 1882. No podia haver triat una data millor per fer el seu «descobriments»: tres segles després del suposat bateig del poeta. Suposo que el senyor Sabater considerava que calia celebrar alguna efemèride i se la va inventar. Recordo, en aquest sentit, la fascinació que don Julio Caro Baroja sentia vers «*la tendencia al fraude histórico en el hombre*»²⁰.

El ressò de la invenció feta per l'erudit local vuit-centista encara cueja en aquesta nostra «dècada de la decència». Això justifica que en faci cinc cèntims més. Eufemià Fort, al seu *Rector de Vallfogona* (Barcelona, 1964), segueix la data proposada per Sabater. Constatar que, a 1964, la biografia del gironí Albert Rossich no era encara ni un projecte permet fer els ulls grossos l'error (?) de Fort. A 1991, tres anys després de la segona edició de la biografia de Rossich, una obra de divulgació perpetua l'«error» de Sinesi Sabater²¹.

POBRESA I MARGINACIÓ²²

En un breu article de llarg i eloqüent títol, que recorda l'eslogan de l'actual govern espanyol, Jesús Massip, basant-se en l'auge constructor de palaus renaixentistes que es dona

14. Quant als efectes de la Reforma tridentina sobre les classes populars, ha esdevingut tot un clàssic l'article de John Bossy, «The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe», *Past and Present*, 47, Londres, 1970, pp. 51-70.

15. GINZBURG, C., *Historia nocturna* (Barcelona, 1991).

16. Per a aquest autor, des del segle XIII, l'Església iniciarà un procés de racionalització d'allò sobrenatural i de rebuig d'allò meravellós cristià, que caracteritzava l'espiritualitat alto-medieval, tancant-lo dintre l'àmbit de la superstició. SCHMITT, J.-C., *Historia de la superstición*, Barcelona, 1992.

17. Aquest mateix fenomen també s'observa en estudiar l'expansió d'una altra religió monoteïsta: l'Islam. Segons Joseph CUOQ, a *Histoire de l'islamisation de l'Afrique de l'Ouest des origines à la fin du XVIè siècle*, Paris, 1984, l'Islam serà adoptat per les elites als àmbits urbans africans. La resta de la societat restarà cafre (*kafir*), arimista.

18. Els melòmans segur que recodaran el cèlebre oratori patriòtic *La saga del rei Olav* de Sir Edward Elgar.

19. ROSSICH, A., *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del Rector de Vallfogona*, Barcelona, 1988, pp. 21-22.

20. CARO, J., *Las falsificaciones de la Historia (en relación con la de España)*, Barcelona, 1992, p. 194.

21. ALCOBERRO, A., *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII* (Barcelona, 1991), p. 38.

22. La rica complexitat d'un tema tan apassionant fa que només pugui limitar-me a esbossar uns trets generals que espero, en propers

a la Tortosa de la segona meitat del XVI, parla de creixement econòmic²³. Els fonaments, no dels palaus sinó de la tesi de Massip, són febles. Com recordava Fernand Braudel, per al cas venecià, el progrés arquitectònic no sempre coincideix amb el progrés econòmic²⁴. És més, suposant que aquest es doni, cal veure les «*carnicerías sociales*» (Ernest Labrousse *dixit*) que provoca.

La producció bladera, sempre minsa a la regió tortosina, s'estancà a mitjans de segle mentre la població continuava el seu ritme ascendent –constatat per Despuig l'any 1557–. La solució proposada pel municipi tortosí era poc original: restricció de les eixides de blat. La proposada per la diòcesi tampoc era gens innovadora: la creació de monts de pietat²⁵ perquè els sectors més desafavorits poguessin mantenir la seva mísera existència. És difícil arribar a quantificar el nombre dels pobres tortosins. Recordem les apreciacions fetes, a ull nu, per Despuig i l'existència de fams a Tortosa als anys 1566, 1571 i 1576.

Moros a la costa i moriscos a l'interior

A les costes de la mar de Tortosa (de l'Ametlla de Mar a Alcanar) els pirates berbers preferien desembarcar als Alfacs, a les boques de l'Ebre i al coll de Balaguer²⁶.

La pirateria argelina tenia, a mitjans segle XVI, en un continu ai al cor les poblacions del nostre litoral²⁷. Per aquesta raó el servei de defensa contra aquests atacs piràtics rebé un extraordinari impuls. El cost de manteniment de les torres de guaita era elevat, car la vigilància havia de ser contínua, diària²⁸. Per això les autoritats locals demanaven l'ajut econòmic d'instàncies administratives superiors²⁹.

Tot i que el perill de «quintacolumnisme» era superior als segles XIV, per la proximitat del regne nasrí de Granada³⁰, i XV³¹ que al XVI la por a la connivència dels moriscos de l'interior amb els pirates berbers fou operativa en la relació de les autoritats episcopals respecte els neo-cristians.

El 1568, *annus horribilis* en la vida de Felip II, marca un abans i un després en l'actitud de les autoritats vetero-cristianes respecte els moriscos. La revolta anti-episcopal a la Vall d'Uxó i l'inici del procés contra l'alfaquí Pere Aman marquen una fita important. Fins aleshores els bisbes tortosins s'havien mostrat comprensius amb els cristians nous, però decidits en la necessitat d'extirpar qualsevol tipus de desviació heterodoxa vers les pràctiques islàmiques (crema pública de llibres àrabs a Tortosa a 1568). Però els episcopats de Joan Baptista Cardona i de Gaspar Punter es caracteritzarien per una sèrie de concessions (coure el pa en diumenge, portar comptabilitat en àrab...) que fa pensar en la presa de consciència, per part dels bisbes, de la necessitat d'assimilar els moriscos per medis pacífics, d'aculturació. Per la situació que s'observa a 1610 aquesta política reeixí de forma parcial. En aquest sentit recordem el parer de Bernard Vincent. Per a aquest, l'Espanya catòlica «*no había logrado hacer de los moriscos buenos cristianos, pero sí convertirlos en malos musulmanes*»³².

treballs, aprofundir de manera monogràfica. De totes maneres vegeu l'evolució històrica que traçava a la meua memòria de llicenciatura *Tortosa en temps de Felip II*, llegida a la Universitat de Barcelona, 1997, pp. 19-20, 35-42, 46, 56-57, 61-63, 72-75, 97.

23. MASSIP, J., «El Renaixement a Tortosa. Malgrat la davallada general de Catalunya el segle XVI fou bo per a Tortosa», *Informes*, 163, Tortosa, 1981, p. 2.

24. BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en época de Felipe II*, Mèxic, 1976, p. 324.

25. El primer, el *Monte della Pietà del Grano della Vergine Maria*, fou fundat a la vila italiana de Rieti l'any 1468.

26. FORT, E., *El tránsito pel Coll de Balaguer (Del Perelló a l'Hospitalet de l'Infant)*, Barcelona, 1974.

27. FRANCISCO MÁRQUEZ VILLANUEVA, a *El problema morisco (desde otras laderas)*, Madrid, 1991, parla de «paranoia». Un fenomen encara actual, segons Fatima Mernissi. Per a aquesta autora magribina, en la seva col·laboració en l'obra editada per Maria Àngels ROQUE, *Las culturas del Magreb*, Barcelona, 1994, «la por dels europeus a ser envaïts pels àrabs és un dels fenòmens psicològics més interessants de la modernitat».

28. Aquesta és la tesi que, per a la València del segle XIV, exposa Andrés DÍAZ BORRÁS, a *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*, Barcelona, 1993.

29. MARTÍN, O.; GALLART, E., «Els sistemes defensius de la costa catalana contra la pirateria i el corsarisme (XVI-XVII)», *Manuscrits*, 7, Bellaterra, 1988, p. 234.

30. FERRER, M. T., *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, 1988.

31. MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel. Entre la coexistència i la croada*, València, 1994.

32. VINCENT, B., «La cultura morisca», *Historia* 16, 18, Madrid, 1977, p. 80.

A 1610 escaparen de l'expulsió³³ els moriscos de Tortosa perquè, en paraules del jesuïta Pere Gil, a la seva *Geografia de Catalunya* (1600), «eren pocs i bons cristians»³⁴. La qualitat pot ser derivava de la quantitat. És a dir, la condició de minoria entre una majoria vetero-cristiana potser els inhibia de qualsevol actitud decididament contestatària. Un fet il·lustratiu: l'únic lloc del Principat d'on s'expulsaren els moriscos fou la Ribera de l'Ebre (Ascó, Benissanet i Miravet). En el cas d'Ascó, segons les visites pastorals, el nombre de cristians nous superava el dels vells³⁵.

Segons Pau Ferrer, foren diversos centenars els moriscos que, per la seva assimilació religiosa i integració social –penso, no ho fa en Pau Ferrer, en els notaris d'Ascó Guasquí³⁶–, escaparen a l'expulsió o bé en tornaren després d'aquesta³⁷. Sobre aquests retorns cal tenir present els canvis de residència esdevinguts durant la confusió de l'expulsió per tal d'evitar-la³⁸.

Un estudi comparatiu revela la que els moriscos expulsats pel bisbe Manrique no eren, parafrasejant Gil, pocs ni bons cristians, car foren desterrats els de les zones on la seva població era important (Ribera de l'Ebre i la part castellonenca de la diòcesi) i que, al mateix temps, havien demostrat una major oposició a l'assimilació impulsada pels diferents bisbes tortosins. Crec que cal enfocar des d'aquest punt de vista la diferent política episcopal respecte els moriscos dels diversos territoris de ladiòcesi per no caure en la simplificació com fa Carmel Biarnés. Per a aquest erudit d'Ascó, en no permetre l'expulsió dels seus moriscos el bisbe Manrique, tot i no ésser català, obrà com si ho fos³⁹. Ja hi som! Un altre cop el *volkgeist* pactista. Aquest suposat tarannà no serveix per explicar les causes de la no-expulsió d'alguns dels moriscos, car ens podem demanar per què un mateix bisbe es mostra més català amb uns i no pas amb altres. Si ens basem en aquest suposat caràcter «català» del castellà Manrique no treurem l'entrellat d'aquesta no-expulsió morisca. Seguint l'esquema de Biarnés també seria «català» Gerónimo de Andrada, el procurador general de la vila de Càceres. Aquest, l'11 d'agost de 1610, demanava a Felip III que exceptués de l'expulsió els moriscos de Càceres, uns tres-cents, «*porque en esta villa ay pocos de los dichos moriscos y la mayor parte dellos son pobres y viejos, y que los rayzes que tienen no son de ninguna consideración, y que todos ellos se ocupan en ofiçios necesarios y forçosos del beneficio desta república y el beneficio de la hacienda della, de más que nunca an sido castigados por el Santo Ofiçio, ni se a procedido contra ellos por delitos, ni an sido condenados a muerte, y an bivido tan compuestamente que no a sido ninguno dellos afrendado por la justicia...*». Parlant en plata, com els seus homòlegs tortosins, eren «pocs i bons cristians».

33. Sobre aquest punt recordo l'article de John Lynch a l'obra col·lectiva editada per Elie KEDOURIE, *Los judíos de España*, Barcelona, 1992. Per a l'historiador britànic, l'Espanya moderna s'especialitzà en expulsions: jueus (1492), moriscos (1609) i jesuïtes (1767).

34. Jesús Massip i Fonollosa, en la seva aportació a les actes *L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i en el cristià*, Barcelona, 1994, explotant la documentació municipal tortosina, confirma les bones relacions existents entre les comunitats cristianes i musulmanes a la ciutat de Tortosa.

35. L'expulsió fou un dels «moments veritablement dramàtics» de la història d'Ascó, causant de l'empobriment de la vila, segons Artur Cot. COT, A., «Establiments Santjoanistes a les Illes de l'Ebre als segles XVII i XVIII», a DD.AA., *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes religioso-militars als Països Catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona, 1994, p. 434.

36. Els Guasquí foren beneficiaris dels Hospitalers.

37. FERRER, P., «Los moriscos de la ribera del Ebro. Las encuestas informativas (1610-1615)», a DD. AA., *L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i en el cristià*, Barcelona, 1994.

38. COT, A., «Establiments Santjoanistes a les Illes de l'Ebre als segles XVII i XVIII», a DD.AA., *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes religioso-militars als Països Catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona, 1994, pp. 437-438.

39. BIARNÉS, C., *Moros i moriscos en la Ribera de l'Ebre (710-1615)*, Barcelona, 1972, p. 61.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- BAYERRI BERTOMEU, E., *Historia de Tortosa y su Comarca*, VIII, Tortosa, 1960.
- BEGUER PINYOL, M., *Llinatges tortosins*, Tortosa, 1980.
- BIARNÉS BIARNÉS, C., *Moros i moriscos a la Ribera de l'Ebre (710-1615)*, Barcelona, 1972.
- BOYER GIL, A.; PALLARÉS LLEÓ, A., *Història d'El Perelló*, I, Barcelona, 1978.
- DESPUIG, C., *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona, 1981.
- FORT COGUL, E., *El trànsit pel Coll de Balaguer. Del Perelló a l'Hospitalet de l'Infant*, Barcelona, 1974.
- , *El Rector de Vallfogona*, Barcelona, 1990.
- MUÑOZ, J.II.; ROVIRA, S.J.; *Revolta i contrarrevolta a Tortosa (1640)*, Tortosa, 1997.
- O'CALLAGHAN, R., *Anales de Tortosa e Historia de la Santa Cinta*, I, Tortosa, 1886.
- ROSSICH ESTRAGÓ, A., *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del Rector de Vallfogona*, Barcelona, 1988.
- ROVIRA GÓMEZ, S.J., *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Tortosa, 1996.
- VALLDEPÉREZ CASTAÑO, S., *Tortosa en temps de Felip II. Cristians vells i nous a la diòcesi tortosina (1556-1598)*. Memòria de llicenciatura, Barcelona, 1997.
- , *Temps perillosos a la cruïlla de la Corona d'Aragó (1556-1598)*. En premsa.
- , *De moros a moriscos. Aproximació al passat islàmic tortosí*, Tortosa, 1998.
- VILA, M.A., *Tortosa i el seu terme a mitjan segle XVI. Esborrany geoconòmic*, Barcelona, 1986.